

Стратегія розвитку держави

ФОРМУВАННЯ ТА РЕАЛІЗАЦІЯ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ У ГАЛУЗІ НАУКОВОЇ ТА НАУКОВО-ТЕХНІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В ЗАБЕЗПЕЧЕННІ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ І ОБОРОНИ

В. П. Горбулін, В. В. Зубарев, П. П. Скурський

Науково-технологічний та інноваційний розвиток є невід'ємною складовою широкого комплексу національних інтересів України, передусім в забезпеченні потреб оборони та технологічної безпеки. До пріоритетних напрямів належать підтримання наукового та технологічного потенціалу держави, збереження провідних вітчизняних наукових шкіл, які здатні забезпечити її незалежність на стратегічно важливих напрямках науково-технічного прогресу.

Одним із основних важелів здійснення державної політики у галузі наукової і науково-технічної діяльності є бюджетне фінансування, що визначено статтею 34 Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність». Цією самою статтею Закону, зокрема, передбачено на ці цілі (крім видатків на оборону) щорічні бюджетні асигнування у розмірі 1,7% ВВП та захищеність відповідних статей видатків.

У дев'яності роки ХХ ст. у країні рівень науково-технічного потенціалу та інноваційна активність промислових підприємств значно знизилися. Це стало наслідком того, що фактичні витрати з Державного бюджету на наукові дослідження і розробки зменшилися з 2,3% валового внутрішнього продукту в 1990 році до 0,22 відсотка у 1999 році. Хоча у наступних роках істотно зросла частка видатків у ВВП на фінансування фундаментальних досліджень, досліджень та розробок, але зберегти позитивну динаміку цих змін не вдалося (рис. 1). У Державному бюджеті України на 2008 рік цей показник майже втричі менший, ніж визначав зазначений закон.

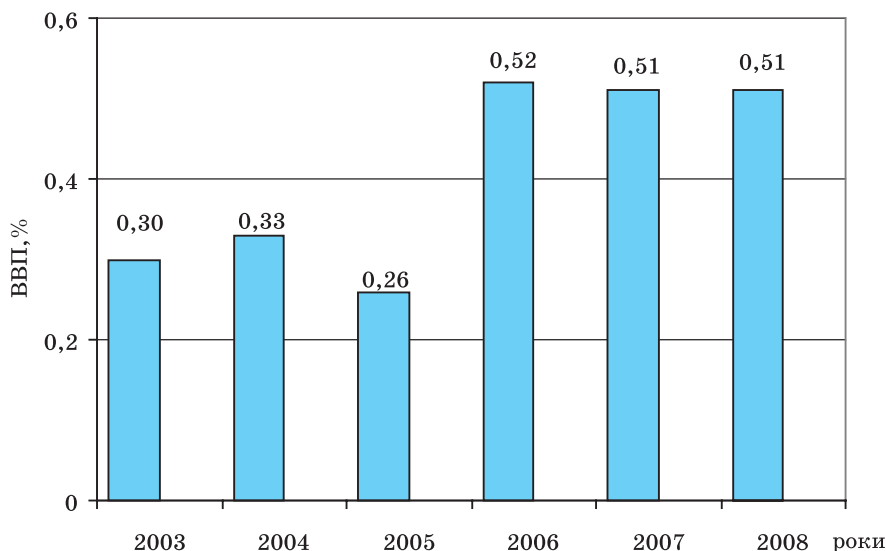
Статтею 32 Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність» збалансованість розвитку фундаментальних і прикладних досліджень визначено одним із основних принципів державного управління та регулювання у науковій і науково-технічній діяльності. Проте при формуванні основних показників Державного бюджету на наукову та науково-технічну діяльність зберігаються значні диспропорції між обсягами видатків на фундаментальні наукові дослідження (теоретичні, експериментальні) та прикладні наукові дослідження, спрямовані на одержання і використання знань для практичних цілей.

Аналіз розподілу видатків Державного бюджету за 2003—2008 роки на наукову та науково-технічну діяльність за кодами функціональної класифікації видатків бюджету свід-

Горбулін Володимир Павлович — доктор технічних наук, академік НАН України

Зубарев Валерій Володимирович — доктор технічних наук, професор

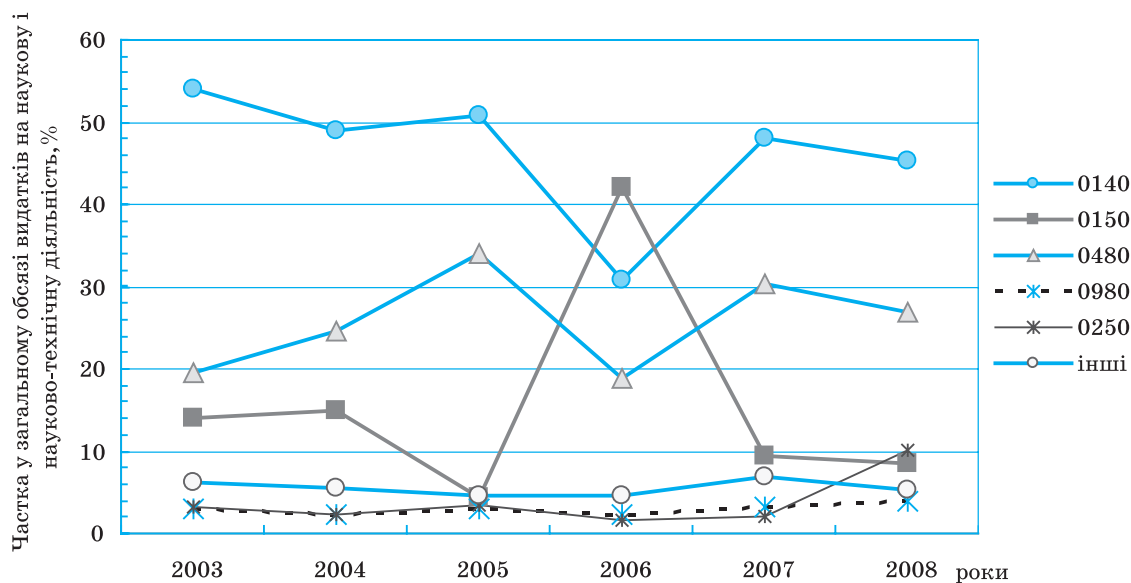
Скурський Павло Петрович — кандидат технічних наук

Рис. 1. Динаміка зміни загальних обсягів видатків Державного бюджету на наукову та науково-технічну діяльність за період 2003-2008 роки, у відсотках до ВВП (2008 р. — прогнозний показник)

чить, що спостерігається тенденція до зниження їх частки (рис. 2). Бюджетна політика у цій галузі не збалансована, оскільки не повною мірою враховано визначені пріоритети інноваційного розвитку економіки. Так, більше половини коштів Державного бюджету, які виділялися на наукову і науково-технічну діяльність, нині спрямовуються на фінансування розвитку фундаментальних досліджень. В результаті без достатньої державної підтримки залиша-

ється такий важливий напрям науково-технічної політики, як стимулювання розробок нових видів продукції та виробничих технологій, насамперед високих наукоємних технологій, а також їх впровадження у виробництво. Така тенденція збереглася й при розподілі видатків Державного бюджету 2008 року на наукову та науково-технічну діяльність за кодами функціональної класифікації видатків бюджету (рис. 3).

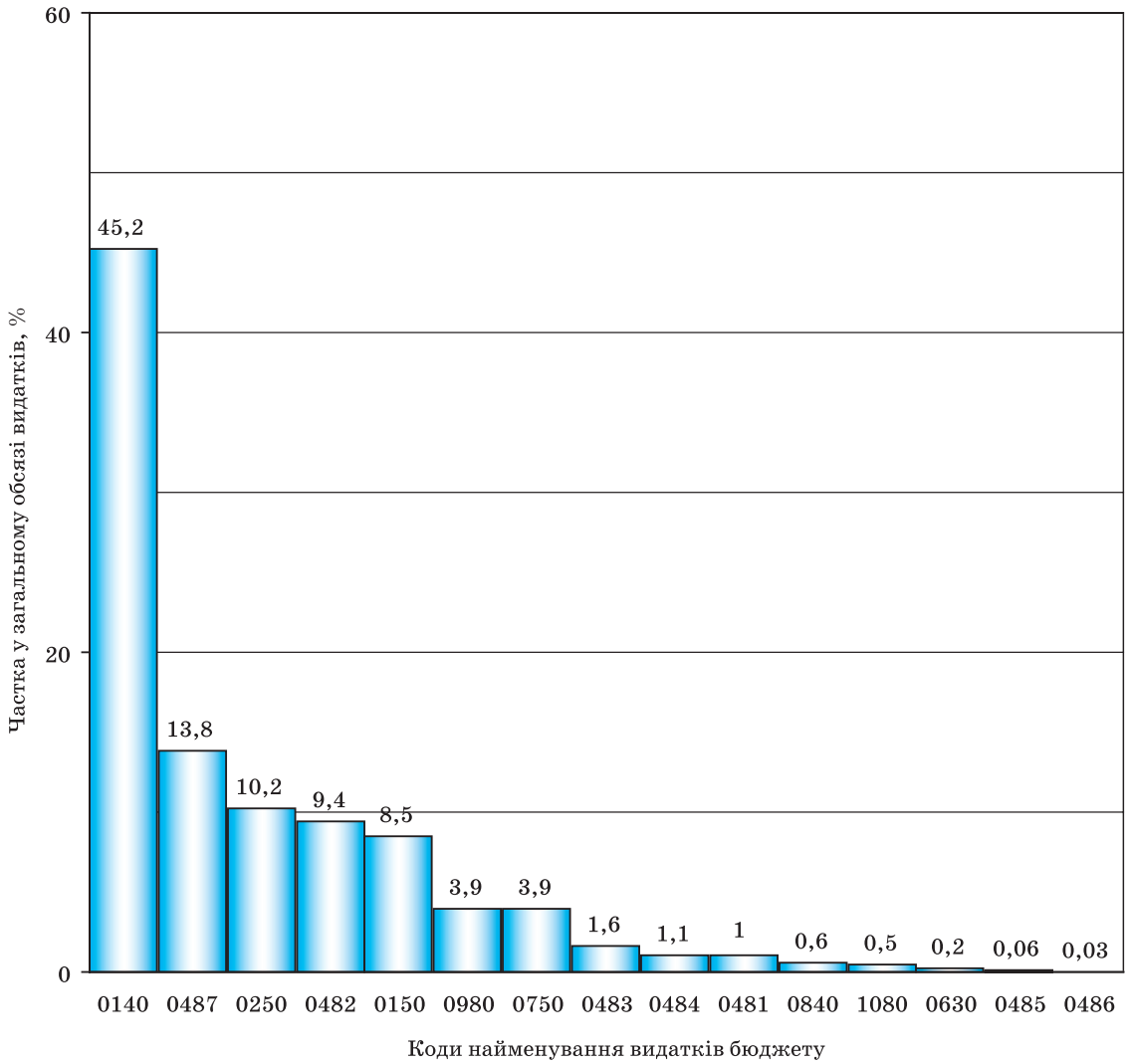

Рис. 2. Динаміка змін видатків Державного бюджету за окремими кодами функціональної класифікації видатків бюджету за період 2003-2008 роки:

0140 — фундаментальні дослідження; 0150 — дослідження і розробки у сфері державного управління; 0480 — дослідження і розробки в галузях економіки; 0250 — дослідження і розробки у сфері оборони; 0980 — дослідження і розробки у сфері освіти; інші коди функціональної класифікації.

Мізерними щодо обсягів фінансування фундаментальних досліджень є частки видатків на фінансування досліджень і розробок у сфері транспорту, зв'язку, телекомунікації та інформатики, галузях промисловості, які мають важливе значення для національної безпеки і оборони. Вони коливаються на рівні 0,05% від загальних обсягів видатків на фінансування наукової і науково-технічної діяльності. Тобто фінансування згаданих досліджень фактично

здійснюється за залишковим принципом. При цьому не враховано, що за законами України «Про Загальнодержавну комплексну програму розвитку високих наукоємних технологій», «Про Загальнодержавну (національну) космічну програму на 2003—2007 роки» та «Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні» ці напрями науково-технічного розвитку є пріоритетними. Практично відсутні позитивні тенденції з фінансування досліджень і

Рис. 3. Розподіл видатків проекту Державного бюджету України на 2008 рік на наукову та науково-технічну діяльність за кодами функціональної класифікації видатків бюджету:

0140 — фундаментальні дослідження; 0487 — дослідження і розробки в інших галузях економіки; 0250 — дослідження і розробки у сфері оборони; 0482 — дослідження і розробки у сфері сільського господарства; 0150 — дослідження і розробки у сфері державного управління; 0980 — дослідження і розробки у сфері освіти; 0750 - дослідження і розробки у сфері охорони здоров'я; 0483 — дослідження і розробки у сфері паливно-енергетичного комплексу; 0484 — дослідження і розробки в інших галузях промисловості та будівництва; 0481 — дослідження і розробки у сфері економічної, торговельної та трудової діяльності; лісового господарства та мисливства, рибного господарства; 0840 — дослідження і розробки у сфері духовного та фізичного розвитку; 1080 — дослідження і розробки з соціального захисту; 0630 — дослідження і розробки у сфері житлово-комунального господарства; 0485 — дослідження і розробки у сфері транспорту; 0486 — дослідження і розробки у сфері зв'язку, телекомунікації та інформатики

розробок у галузі освіти, які мають значення для створення та впровадження у виробництво високих наукоємних технологій, зокрема технологій подвійного використання. Таким чином, реально відсутні необхідні умови для реалізації пріоритетних цілей Стратегії національної безпеки України щодо активізації інноваційних процесів в освіті, науково-технологічній та інформаційно-комунікаційних галузях.

Важливим заходом з підготовки держави до оборони у мирний час відповідно до Закону України «Про оборону України» є забезпечення розвитку воєнної науки, формування науково-технічного і технологічного набутку для створення високоефективних засобів збройної боротьби. Проте частка витрат на фінансування оборонних науково-дослідних та дослідно-конструкторських робіт (НДДКР) в інтересах Міністерства оборони України у загальних витратах на оборону ледь сягає 5%. Водночас слід підкреслити, що, на відміну від попередніх років, коли існував значний дисбаланс між обсягами коштів на створення оборонно-промисловим комплексом спеціальних технологій та матеріалів для виготовлення нового і модернізації існуючого озброєння і військової техніки та обсягами коштів на НДДКР, лише з 2007 року намітилася позитивна тенденція щодо збільшення видатків на створення спеціальних технологій (рис. 4).

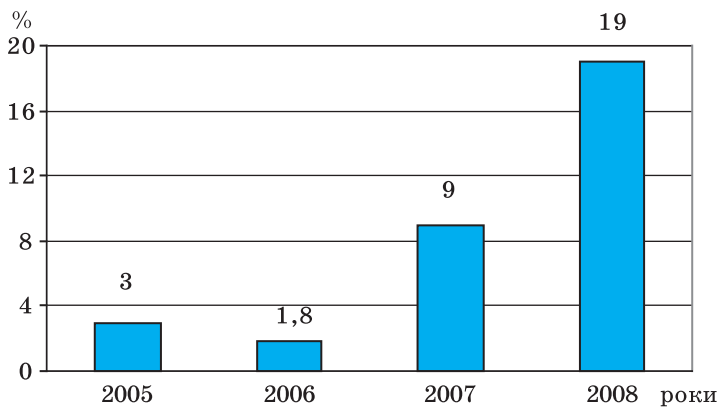
Зазначений стан планування витрат на дослідження і розробки у сфері оборони є наслідком

щорічного недотримання при складанні Державного бюджету вимог Закону України «Про оборону України» та Указу Президента «Про воєнну доктрину України» від 15.06.2004 р. № 648. В результаті Міністерство фінансів України систематично не забезпечує необхідними фінансовими ресурсами основні програмні документи оборонного планування — Державну програму розвитку озброєння і військової техніки на період до 2015 (далі — Держпрограму ОВТ) та її основні складові — середньострокові державні цільові програми — Державну програму розвитку ОВТ Збройних Сил України на період до 2009 року та Державну цільову програму підготовки виробництва і створення спеціальних технологій та матеріалів для виготовлення нового і модернізації існуючого ОВТ на період до 2009 року. Наприклад, 2005 р. та 2006 р. на виконання оборонних НДДКР було виділено, відповідно, у 7,5 та 11 разів менше асигнувань, ніж передбачено Держпрограмою ОВТ, а на потреби технологічного оновлення підприємств оборонно-промислового комплексу (ОПК) і організацію серійного виробництва ОВТ, відповідно, у 35 та 40 разів менше. Внаслідок цього фактично не виконано заходи Державної цільової програми підготовки виробництва і створення спеціальних технологій та матеріалів для нового і модернізації існуючого ОВТ на період до 2009 року (рис. 5).

Така бюджетна політика призводить до того, що до виконання наукових і науково-технічних робіт слабо залучаються фахівці освітнянської науки. Так, половина виконавців наукових та

Рис. 4. Динаміка зміни обсягів витрат Державного бюджету України на фінансування науково-дослідних та дослідно-конструкторських робіт зі створення озброєння та військової техніки (НДДКР), досліджень та розробок спеціальних технологій та матеріалів

Рис. 5. Динаміка забезпечення фінансовими ресурсами досліджень та розробок зі створення спеціальних технологій та матеріалів (у відсотках до запланованих Державною цільовою програмою підготовки виробництва і створення спеціальних технологій та матеріалів для виготовлення нового і модернізації існуючого озброєння та військової техніки на період до 2009 року видатків Державного бюджету)

науково-технічних робіт працювали в організаціях галузевого профілю, понад третину — в академічному секторі науки і лише 7% виконували наукові та науково-технічні роботи на базі вищих навчальних закладів та структурних підрозділів промислових підприємств. Основні виконавці фундаментальних і прикладних досліджень — організації академічного профілю та вищі навчальні заклади, які виконують до 80% обсягу цих робіт, а науково-технічних розробок — організації галузевого профілю та заводської науки, які виконують майже 94% обсягів цих робіт. За даними Держкомстату України, зменшується питома вага підприємств, що займалися інноваціями — з 18% у 2000 р. до 11,2% у 2006 р., та підприємств, що упроваджували інновації, — з 15% у 2000 р. до 10% у 2006 р.

Фактично заблоковано виконання низки державних цільових програм за різними напрямками наукових досліджень, які мають важливе значення в інтересах забезпечення потреб національної безпеки і оборони, через мізерні обсяги їх бюджетного фінансування. Наприклад, обсяги фінансування з Державного бюджету заходів Загальнодержавної комплексної програми розвитку високих наукоємних технологій (затвердженої Законом України «Про Загальнодержавну комплексну програму розвитку високих наукоємних технологій») у 2005 році були в 64 рази меншими, ніж визначено законом. 2006 р. на ці цілі заплановано майже в 24 рази менше коштів, що становить 4,8% від обсягів визначених законом. Не профінансовано у повному обсязі заходи Державної програми розвитку техніки та технологій надвисокої частоти на 2005—2009 роки (постанова Кабінету Міністрів України від 15.10.2004 р. № 1372). В

4,7 рази зменшено 2005 р. обсяги фінансування Державної науково-технічної програми розвитку мікро- та оптоелектронних технологій на 2005—2007 роки (постанова Кабінету Міністрів України від 15.10.2004 р. № 1368). І це тоді, коли вона передбачає виконання робіт, що пов'язані з розробкою озброєння і військової техніки, а її реалізація має сприяти розвитку вітчизняного оборонно-промислового комплексу.

Останнім часом зменшуються державні витрати на фінансування ракетно-космічної галузі України. Витрати на реалізацію заходів Загальнодержавної космічної програми, зокрема розробку нових технологій, у загальному обсязі витрат за 2003-2007 роки знизилася з 67,5% до 19,4%. Наприклад, 2007 р. бюджетне фінансування ДКБ «Південне» дорівнювало 17%, тоді як залучені кредитні ресурси становили 31%, а від замовників — компаній та структур інших країн — отримано 48%. При реалізації попередніх космічних програм реальне фінансування основних проектів не перевищувало 20-25% від запланованого. Все це призвело до затримки розвитку або повної зупинки нових розробок у ракетно-космічній галузі.

Унаслідок такої державної політики у галузі наукової і науково-технічної діяльності затягується процес інституційних перетворень системи науково-технічного і кадрового забезпечення економіки України відповідно до умов світового ринку.

Загрозливих масштабів набуло старіння наукових кадрів. Середній вік українського кандидата наук зріс порівняно з 1991 роком на 8 років і досяг 50-ти років, а доктора наук — 60 років,

причому лише шоста частина докторів наук — це фахівці у віці до 50 років. Через недостатній для мотивації рівень заробітної плати та низький рівень соціальних умов не розв'язано проблему кадрового забезпечення, відбувається відплив кваліфікованих кадрів за кордон. Втрачаються наукові школи за напрямками створення окремих типів ОВТ і знижується науково-технічний та технологічний рівень розробок. Є проблеми із забезпечення оборонних підприємств висококваліфікованими працівниками, топ-менеджерами та керівниками підприємств.

Критичної межі досягла зношеність парку наукового обладнання та матеріально-технічної бази науки, через що наукова складова національної конкурентоспроможності неухильно зменшується. Залишається низьким престиж наукової праці та соціальний статус науковців.

Швидко втрачаються можливості розвивати належним чином наукові дослідження, оперативно впроваджувати їх результати у практику, реагувати на світові науково-технологічні досягнення та ефективно використовувати їх у національних інтересах. Поступово згортається діяльність оборонних підприємств зі створення та патентування новітніх технологій, що веде до втрати Україною технологічної незалежності.

Низький рівень фінансування оборонних НДДКР нині є однією з основних причин кризового стану у військовій науці та науково-дослідній сфері ОПК, що вимагає кардинального збільшення видатків Державного бюджету на ці цілі до показників, встановлених чинними нормативно-правовими актами.

Викликає значну стурбованість стан технологічного розвитку ОПК, оскільки більшість оборонних підприємств використовують застарілі обладнання та матеріали. Питома вага високих технологій в експорті промислової продукції знизилася до 9%, що у 2—3 рази менше, ніж у країнах навіть із середнім рівнем розвитку. Україна значно відстає у розвитку елементної бази мікроелектроніки, мікропроцесорної техніки, нанотехнологій, без використання досягнень яких розробка та виготовлення сучасних зразків ОВТ неможлива.

Дедалі більшу загрозу для національної безпеки і оборони становить рівень залежності ОПК від критичного імпорту. Сьогодні питома вага імпортних матеріалів становить 24% від загальної кількості матеріалів, які використовують підприємства, а імпортних комплектуючих виробів в укрупненій номенклатурі — до 80%.

Водночас у розвинутих країнах фінансові ресурси на реалізацію інновацій значно перевищують видатки на науково-технічну діяль-

ність. Видатки на прикладні науково-технічні та дослідно-конструкторські роботи у середньому на порядок перевищують видатки на фундаментальні дослідження, а обсяги фінансування інноваційної діяльності (створення нового або вдосконаленого продукту, освоєння нового технологічного процесу та задоволення ринку збуту) — на два порядки більше за видатки на фундаментальні дослідження (Е. Самылина. Правове регулювання інноваційної діяльності в Российской Федерации. — <http://www.advocacy.ru/pub/innovacii.pdf>).

Аналіз світового досвіду у галузі фінансування та планування наукової і науково-технічної діяльності, зокрема щодо забезпечення потреб оборони та технологічної безпеки держави, свідчить, що у країнах світу здійснюється активна державна підтримка наукової та науково-технічної діяльності. У США, наприклад, обсяги асигнувань на проведення науково-дослідних робіт досягають 2,6% ВВП. Пріоритетом воєнно-наукової політики США є спрямування зусиль на розвиток інфраструктури досліджень в інтересах безпеки та оборони країни, забезпечення висококваліфікованими науковими кадрами та формування нових управлінських структур. У країнах ЄС на наукову і науково-технічну діяльність витрачається від 2—2,5 до 3% від ВВП, що забезпечує ефективний розвиток досліджень у галузі безпеки і оборони.

Державна політика Франції в галузі наукових досліджень для потреб оборони та технологічної безпеки, наприклад, заснована на використанні оборонних витрат як інструмента впливу на наукову та промислову політику. Фінляндія та Швеція витрачає на ці цілі до 3,5% та 3,8% ВВП, відповідно. З метою виконання вимог ЄС щодо збільшення країнами-членами до 2010 року обсягів фінансування наукових досліджень і розробок до 3% від ВВП Чехія впродовж 2004–2006 років витратила на згадані цілі до 0,60% від ВВП, а в наступних роках планує збільшувати цей показник на 0,1% щорічно. У Росії на наукову та науково-технічну діяльність витрачається асигнувань близько 1% від ВВП, а до 2010 р. прогнозується зростання цього показника до 2% від ВВП. Основними цілями розвитку науки та технологій у Туреччині до 2010 року є збільшення частки витрат на ці цілі до 2% від ВВП (0,64% у 2005 р.). У Японії цей показник сягає 3% від ВВП. Китай за останні роки збільшив видатки на ці цілі майже на 1,5% від ВВП, причому пріоритетним визначено фінансування експериментальних НДДКР, а співвідношення між обсягами фінансування фундаментальних, прикладних досліджень та розробок зберігається на рівні 1:3:6.

Основною формою бюджетного інвестування наукової і науково-технічної діяльності у краї-

нах світу є надання бюджетних коштів університетам і науковим центрам, зокрема шляхом безоплатних субсидій або грантів під дослідницькі проекти. Запроваджено практику визначення пріоритетів державної науково-технологічної політики та поширюється практика використання інструментів непрямого стимулювання НДДКР.

Сприятливі умови для залучення позабюджетних коштів у розвинутих країнах в наукову та науково-технічну діяльність створюють завдяки спрямуванню значних обсягів державних інвестицій. Наприклад, частка державного фінансування досліджень і розробок у країнах Євросоюзу досягає 44%, тоді як в Україні цей показник коливається від 25% до 35%.

Для залучення інвестицій комерційних структур у сферу наукової та науково-технічної діяльності багато країн запровадили спеціальні програми партнерства між державним і приватним секторами з метою кращого використання обмеженого державного фінансування та досягнення адекватності запитам реального сектору економіки. Так, у Франції на реалізацію програми партнерства між державними і приватним секторами відводилося останніми роками до 80% всіх конкурсних інвестицій у науковій дослідженні. Аналогічні програми було запроваджено в Австрії, Швеції, Фінляндії, Чехії, Ірландії, Угорщині й Швейцарії. Партнерство між державним і приватним секторами реалізується у формі створення спільних дослідницьких центрів, формування мережі дослідників з різних наукових установ для поліпшення координації і якості роботи, спільної реалізації проектів, створення венчурних фондів тощо.

Важливу роль в інфраструктурі науки й технологій у країнах ЄС відіграють технологічні парки та інноваційні центри, які розглядають як найнеобхідніші та найуспішніші інструменти активізації інноваційної діяльності. При цьому акцентується на застосуванні існуючих «ноу-хау» та технологій у промисловості замість стимулювання більш складних досліджень.

В США і країнах ЄС прийняті офіційні програми, спрямовані на подальшу інтеграцію університетів і промисловості, заохочення їхньої кооперації та різноманітного співробітництва. Це сприяє економічному зростанню країн і посиленню конкурентоспроможності їхньої продукції. Уряди країн прагнуть передати наукові результати, отримані в державних дослідницьких установах, приватному сектору економіки.

Значна увага приділяється питанням розвитку критичних технологій. Так, відповідно до законодавства США міністерства оборони та енергетики визначають переліки критичних техноло-

гій, що потребують розвитку в інтересах національної безпеки та забезпечення довгострокової переваги національних систем озброєння і військової техніки. Зокрема, міністерство оборони США щорічно розробляє переліки (класифікації) критичних технологій та плани їх фінансування за державною програмою розвитку.

Аналогічну діяльність у цій галузі здійснюють європейські держави та Японія. Наприклад, за європейською програмою розвитку перспективних воєнних технологій «Евклід» визначено 11 перспективних технологій і понад 50 проектів, спрямованих на збереження кокументоспроможності європейського озброєння, більш динамічний розвиток воєнної промисловості та створення програм розвитку озброєння та військової техніки на перспективу.

Так само в Росії Указом Президента Російської Федерації від 30.03.2002 р. № 577 «Основи політики Російської Федерації в області розвитку науки и технологій на період до 2010 года» затверджено перелік критичних технологій (всього 52), до якого включено й критичні воєнні та спеціальні технології. Виконується також Федеральна цільова програма «Національна технологічна база», спрямована на їх розвиток.

Основними напрямками державної підтримки оборонних підприємств у провідних країнах ЄС є бюджетне фінансування пріоритетних програм розробки та виробництва ОВТ, фундаментальних і прикладних досліджень в інтересах розвитку високотехнологічних галузей економіки, програм розробки критичних військових технологій і технологій подвійного використання, а також модернізації науково-виробничої й технологічної бази ОПК. На ці цілі виділено з бюджету значні кошти. Так, за рішенням Керівної ради Європейського оборонного агентства частка витрат на оборонні НДДКР у сумарному оборонному бюджеті країн ЄС становить 1,3% і збільшуватиметься до 1,7—1,8% до 2010 року. Частка загальних витрат на асигнування програм оборонних НДДКР, розвиток передових технологій, а також наукові дослідження подвійного призначення у Франції зросла до 1,7% у сумарному оборонному бюджеті країни, а у США цей показник досягає 4%. Водночас на створення спеціальних технологій виділено близько 25% від загальних видатків на НДДКР, або до 5% від загальної вартості життєвого циклу типової системи зброї. Спостерігається також тенденція до переорієнтації оборонних витрат у бік розробок та створення спеціальних технологій.

Постійно вдосконалюється система планування досліджень з розробки високих технологій для створення озброєння в країнах НАТО. Державне регулювання в цій сфері здійсню-

ється, як правило, паралельно окремими та взаємопов'язаними системами планування: єдине технологічне планування розвитку озброєнь; централізоване планування науково-технічного набутку та планування технологій подвійного призначення.

Створено умови для багатопланового стимулювання праці наукових співробітників, зокрема шляхом передачі науково-дослідних установ приватному сектору. Здійснюються заходи економічного стимулювання виконавців державного оборонного замовлення для розширення наукових досліджень та розробок у галузі подвійного призначення та розвитку технологій.

Отже, перша та, мабуть, головна проблема полягає у недоліках державної бюджетної політики у сфері планування наукової та науково-технічної діяльності, яка, на превеликий жаль, не сприяє реалізації першочергових заходів із забезпечення оновлення та модернізації озброєння Збройних Сил та технологічного розвитку ОПК України. У прогнозних показниках видатків Зведеного бюджету України на 2008—2010 роки за функціональними призначеннями відсутні показники програмних видатків на наукову і науково-технічну діяльність. Програмні документи, які приймаються у зазначеній сфері, не переходять у практичну площину їх виконання, а залишаються лише на папері через незабезпеченість бюджетними ресурсами. Зрозуміло, що за такого рівня бюджетного фінансування не може бути завершено жодної розпочатої державної цільової науково-технічної програми. Така хибна практика тільки дискредитує відповідні програмні документи та знижує рівень довіри до них з боку їх виконавців.

Планування наукової та науково-технічної політики здійснюється без чіткого дотримання вимог чинного законодавства та визначених пріоритетних напрямів розвитку науки і техніки та інноваційної діяльності в Україні на середньострокову перспективу. Нині відсутній перелік високих (критичних) наукоємних технологій, важливих для забезпечення потреб національної безпеки і оборони, оскільки Законом України «Про пріоритетні напрями розвитку науки і техніки» такі напрями визначено тільки на період до 2006 року, а Законом України «Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні» — лише на 2007 рік.

З метою усунення цього недоліку необхідно терміново доопрацювати зазначені законодавчі акти, що дасть змогу запровадити режим найбільшого сприяння заходам зі збереження конкурентоспроможності вітчизняних зразків озброєння, розвитку ОПК та створенню технологічного набутку для реалізації програм розвитку озброєння та військової техніки, концен-

трації на цих напрямках фінансових, матеріальних та інтелектуальних ресурсів держави. Без постійної державної фінансової підтримки такі технології стають неконкурентними, деградують або зовсім втрачаються.

Оборонні державні цільові програми не відображені у щорічних проектах Державного бюджету. Вони не входять до переліку державних цільових програм, які планується виконати у відповідному році з використанням коштів Державного бюджету України, а їх заходи, завдання та показники не включено до відповідних розділів проекту Державної програми економічного і соціального розвитку України. Це вимагає удосконалення чинного законодавства у сфері оборонного планування, зокрема в частині його узгодженості з механізмами бюджетного планування.

Не усунено також певні недоліки з планування фундаментальних та пошукових досліджень для потреб національної безпеки і оборони у Державній програмі розвитку озброєння та військової техніки на період до 2015 року. Низка фундаментальних експериментально-теоретичних завдань, визначених програмою напрямів наукових досліджень, зовсім не відповідає її завданням. Зокрема, до них включено воєнно-політичні, економічні та соціально-психологічні проблеми реформування і розвитку Збройних Сил, проблеми військової медицини, біології тощо, які мають бути враховані у Державній програмі розвитку Збройних Сил України на 2006—2011 роки або можуть бути включені до інших державних цільових науково-технічних програм у сфері наукової та науково-технічної діяльності.

Не визначено також перелік проблем та тем наукових досліджень, спрямованих на створення високоєфективних засобів збройної боротьби на нових принципах дії, матеріалів і речовин зі спеціальними властивостями та технології їх виробництва.

Не розв'язано проблеми взаємодії академічної та галузевої науки для впровадження наукового здобутку установ та організацій НАНУ в розробки перспективних систем озброєння. Водночас є дослідження установ НАНУ, що мають перспективи використання при створенні новітніх зразків озброєння або військових технологій, які, на жаль, не завжди впроваджуються. Усе це потребує внесення змін та доповнень до відповідних програмних документів оборонного планування — Державної програми розвитку озброєння і військової техніки на період до 2015 року, Державної програми реформування та розвитку оборонно-промислового комплексу на період до 2010 року та інших нормативно-правових актів.

Необхідно створити ефективний механізм взаємодії відповідних структур НАНУ, Мінпромполітики, НКАУ та Міноборони України в питаннях довгострокового стратегічного планування, а також при реалізації проектів на замовлення Міноборони України та інших установ Воєнної організації держави. Насамперед узгодження програм досліджень НАНУ з потребами ОПК та Міноборони України з реалізації перспективних проектів.

Досі не узгоджено оборонні державні цільові програми з державними цільовими науково-технічними програмами, що сприяло б економії бюджетних коштів та їх концентрації на «проривних» напрямках науково-технічного розвитку. В цьому зв'язку актуальною проблемою є вдосконалення системи планування розвитку високих та базових технологій військового призначення.

Важливим у системі заходів з державної наукової та науково-технічної політики є механізм формування та реалізації державного оборонного замовлення — засобу регулювання у сфері наукового та матеріально-технічного забезпечення Збройних Сил України. Нині державне оборонне замовлення не розглядають як одну з найважливіших інвестиційних програм, що визначає рівень розвитку промислових технологій та конкурентоспроможність вітчизняної економіки, а його стабільне фінансування не використовують як основу для промислового зростання. Державне оборонне замовлення за Законом України «Про організацію оборонного планування» не є основоположним короткостроковим документом оборонного планування. В Державному бюджеті не визначено обсяги видатків на виконання державного оборонного замовлення, зокрема в інтересах Збройних Сил України, що не відповідає вимогам Бюджетного кодексу України щодо дотримання принципів цільового використання бюджетних коштів, публічності та прозорості. Тобто на практиці процес формування оборонного замовлення не повною мірою взаємопов'язаний з бюджетним, зокрема оборонним плануванням.

Як наслідок, Кабінет Міністрів України затверджує основні показники оборонного замовлення щороку зі значними затримками (переважно на квартал), що призводить до затримки виконання оборонного замовлення, спричиняє неритмічність у його фінансуванні та несвочасність виконання важливих державних контрактів з оборонних досліджень та розробок. Такі недоліки планування оборонного бюджету негативно позначаються на діяльності виконавців оборонного замовлення — підприємств вітчизняного оборонно-промислового комплексу.

Для розв'язання цієї проблеми було б доцільним внести відповідні зміни та доповнення до

Законів України «Про організацію оборонного планування» і «Про державне оборонне замовлення», а також визначати загальні обсяги видатків на виконання державного оборонного замовлення та їх розподіл між державними замовниками у щорічному Державному бюджеті.

Ще однією важливою проблемою є реалізація завдань Державної програми реформування та розвитку ОПК на період до 2010 року. З 2005 року вона фактично не виконується і досі не відкоригована, а на реалізацію її заходів зовсім не передбачено кошти у Державному бюджеті. Не визначено перспективні напрями та стратегія науково-технічного розвитку цього комплексу, який дотепер не реформовано відповідно до потреб оборони та завдань економічного розвитку держави.

Актуальною є проблема формування та реалізації інвестиційної та інноваційної політики для диверсифікації оборонних підприємств ОПК. У цій галузі потрібні заходи для комерціалізації інтелектуальної власності підприємств ОПК з метою залучення інвестицій або продажу її бізнесовим структурам та трансферу технологій, що може стати реальним важелем економічного стимулювання технологічного розвитку підприємств ОПК.

Необхідно остаточно вирішити питання щодо застосування у галузі військово-технічного співробітництва таких схем розрахунків, як зустрічні постачання, офсет, кредитування імпортера, лізинг тощо.

Важливим напрямом стимулювання технологічного розвитку ОПК є залучення оборонних підприємств до інтегрованих структур на зразок наукових парків. При цьому варто звернутися до позитивного зарубіжного досвіду потужного розвитку бізнес-інноваційних структур у таких країнах, як Японія, США, Німеччина, Франція, Бельгія, Нідерланди та Фінляндія. Створено також наукові парки у Литві, Латвії та Естонії, Білорусі та Росії. Японія, наприклад, реалізує науково-технічну політику, спрямовану на формування великих регіональних наукових парків-технополісів з орієнтацією їх на пріоритетні напрями розвитку наукоємного виробництва, які визначатимуть рівень виробництва у XXI столітті. На технополісі покладено завдання з модернізації традиційних для цього регіону галузей промисловості та виведення їх на сучасний рівень випереджального розвитку виробничої інфраструктури, розв'язання соціальних проблем регіонів тощо.

Закон України «Про спеціальний режим інноваційної діяльності технологічних парків» урегулював питання функціонування лише 16-ти технологічних парків. У цьому зв'язку доцільно було б розробити механізм залучення нау-

кових парків до виконання оборонних державних цільових програм або державного оборонного замовлення, розробки та реалізації державних цільових науково-технічних програм, розвитку експортного потенціалу, конверсії та реформування ОПК. Окремим питанням є запровадження сприятливих умов для функціонування та підтримки венчурних підприємств у структурі таких технополісів.

Необхідно переходити до запровадження проектного підходу в реалізації державної наукової та науково-технічної політики з метою створення перспективних конкурентоспроможних зразків озброєння та військової техніки, а також високотехнологічних виробів подвійного та цивільного призначення, що дасть змогу використати інвестиційно-інноваційний потенціал нових технологій оборонно-промислового комплексу України. Позитивний досвід реалізації такого підходу має НКАУ, яке для реалізації перспективних інноваційних проектів, зокрема в галузях економіки, ефективно впроваджує новітні технології ракетно-космічної техніки.

На державному рівні було прийнято стратегію розвитку ракетно-космічної галузі України на основі реалізації конкретних проектів у кооперації з Росією, Казахстаном, США, що цілком себе виправдовує. Україна створила або модернізувала наявні зразки ракетно-космічної техніки в рамках національних проектів у кооперації з іншими країнами. Сьогодні 5 ракетних комплексів української розробки та виготовлення — «Циклон-2», «Циклон-3», «Зеніт-2», «Зеніт-3SL» та «Дніпро» — забезпечують запуски космічних апаратів з космодромів різних країн. Реалізуються проекти «Наземний старт» з розширенням можливостей використання ракетоносія «Зеніт» та українсько-бразильський проект «Циклон-4». У подальшому НКАУ планує використати проектний підхід при розширенні співробітництва з країнами ЄС, США, КНР, Індією тощо.

Розвиток нових технологій ОПК на основі проектного підходу необхідно здійснювати з спрямуванням на створення конкурентоспроможних зразків озброєння та військової техніки, а також високотехнологічних виробів подвійного та цивільного призначення, які матимуть збут і в Україні, і в інших країнах.

До перспективних проектів, які повинні мати стратегічне значення для України і для яких можливо використати та розвивати високі наукоємні технології, належить ряд проектів у авіаційній галузі, наприклад, створення нових воєнно-транспортних літаків на базі літаків Ан-140 та Ан-148, реалізація проектів виробництва вертольотів типу Ка-226, розробка та поновлення серійного виробництва важких

транспортних рампових літаків Ан-124-100М-150 вантажопідйомністю до 150 тонн підприємствами України та РФ тощо. В космічній галузі такими проектами можуть стати система дистанційного зондування Землі, геоінформаційна система, системи телекомунікацій, навігації тощо, які мають подвійне призначення. У сфері оборонно-промислового комплексу такими проектами є зразки високоточного озброєння на базі ракетних та інформаційних технологій, зокрема, створення нових переносних зенітних ракетних комплексів, ракетних комплексів «повітря-повітря», тактичних ракетних систем «поверхня-поверхня» тощо, а також систем управління, розвідки, радіоелектронної боротьби. В галузі машинобудування — перспективні інженерні машини, транспортні шасі, двигуни тощо, які мають подвійне призначення.

Актуальною для забезпечення технологічного розвитку ОПК є проблема захисту інтелектуальної власності, створеної в результаті виконання державного оборонного замовлення, особливо проблема патентування службових винаходів на нові технічні вирішення і процеси. Як правило, на більшості підприємств ОПК непрацювані передові технології не зареєстровано, не поставлено на баланс підприємства й не відображено в собівартості продукції. Сьогодні наявні певні умови для передачі іноземним компаніям «ноу-хау» із використанням інтелектуальної власності, що створена ще в попередні роки за державні кошти при виконанні державних замовлень. Фактично може скластися ситуація, коли впровадження об'єктів інтелектуальної власності, що розроблені за експортними контрактами, для налагодження в Україні виробництва ОВТ безпосередньо залежатиме від іноземних компаній і потребуватиме закупівлі відповідних ліцензій.

Оскільки всі ці проблеми необхідно вирішувати системно, потребує вдосконалення чинна система державного управління оборонно-промисловим комплексом. Тому ще більшої актуальності набуває завдання створення окремого органу державного управління з питань оборонно-промислового комплексу, яке визначене Указом Президента України № 721 від 20.08.2007 р. і яке має вирішувати всі вищевказані проблеми. Потребує також вдосконалення діяльності Комісії з питань військово-технічної політики та оборонно-промислового комплексу, що утворена постановою Кабінету Міністрів України від 17 жовтня 2007 р. № 1236, яка може сприяти вирішенню багатьох із згаданих проблем. Саме на неї покладено завдання з визначення концептуальних засад формування і реалізації державної політики у сфері розроблення та виробництва озброєння й військової техніки, пріоритетів розвитку оборонно-промислового комплексу.